

6. Полонська-Василенко Н. Историчні підвалини УАПЦ. – Мюнхен, 1964. – 125 с.
7. Лотоцький О. Сторінки минулого // Праці Українського наукового інституту. – Ч. 1. – Варшава, 1932. – 179 с.
8. Попова Н. Православна церква та процес українського націотворення в третій чверті XIX ст. // Православ'я – наука - суспільство: проблеми взаємодії: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Черкаси, 15 – 17 жовтня 2004 р. – Черкаси, 2004. – С. 36-38.
9. Шип Н. Церковно-православний рух в Україні (поч. XX ст.) – К.: Наукова думка, 1995. – 65 с.
10. Надтока Г. Православна церква і процес українського національного відродження 1900 – 1917 років. – К., 1996. – 110 с.
11. Гладкий С. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православної єпархії України на початку XX століття. – Запоріжжя, 1997.
12. Шаповал Л. Роль духовенства в спробі реформ 1900 – 1917 років // Сіверянський літопис. – 2005. – №1 – С. 23-36.
13. Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяння Василя Липківського. – К: Дніпро, 1997. – 423 с.
14. Несколько слов о покойном священнике А. Янковском // Подольские епархиальные ведомости. Неофициальный отдел (далі – ПЕВ, н.о.) – 1886. – №7. – С. 52-58.
15. Шипович И. Священник Ф.Ф. Петрусевич (некролог) // ПЕВ, н.о. – 1888. – №23. – С. 554-567.
16. Юбилей 50-летия служения в священническом сане священника Ушицкого узда с. Горчицной Игнатия Гарнишевского // ПЕВ, н.о. – 1892. – №5. – С. 91-96.
17. Распоряжение епархиального начальства от 3 февраля 1862 г. // ПЕВ. Официальный отдел (далі – о.о.) – 1862. – №5. – С. 40.
18. Распоряжение епархиального начальства от 28 июня 1862 г. // ПЕВ, о.о. – 1862. – №5. – С. 40.
19. Распоряжение Святейшего Синода от 6 июля 1864 г. за №230 // ПЕВ, о.о. – 1864. – №17. – С. 23.
20. Распоряжение епархиального начальства о неупотреблении укорительных выражений в официальных бумагах // ПЕВ, о.о. – 1867. – №9. – С. 101.
21. О благочиннических советах // ПЕВ, о.о. – 1873. – №21. – С. 607-609.
22. А. Н. Благочинный как нравственный руководитель духовенства своего округа // ПЕВ, н.о. – 1897. – №32. – С. 1251-1262.
23. Протоиерей Иоанн Алексеевич Зефиров (некролог) // ПЕВ, н.о. – 1898. – №7. – С. 119-134.
24. А. Гриневич. Приходский пастырь по идеалу простого народа // ПЕВ, н.о. – 1905. – №12. – С. 268-275.
25. Мнения Подольского Епархиального съезда 1905 года по вопросам о необходимых реформах в церковноприходской жизни вообще и Подольской епархии в частности // ПЕВ, н.о. Прибавление. – 1905. – №45. – С. 1-16.

М.В. Стопчак

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ УНР І ЗУНР З БІЛИМ РУХОМ ЗА ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Історія багатогранної зовнішньополітичної діяльності Директорії свідчить, що остання, шукаючи способів захисту української державності від головного її ворога – російського більшовизму, не відмовлялась від спроб порозуміння з тими силами на терені України, які, хоч і важко сприймали ідею української незалежності, проте об'єктивно виступали з антибільшовицьких позицій. До них, безумовно, належать російські антибільшовицькі сили ліберально-консервативного спрямування, що отримали в історіографії назву Білого руху. За доби Директорії цей рух був представлений військово-політичними режимами А. Денікіна та П. Врангеля. Сучасні вітчизняні дослідники вважають, що за умов утворення взаємовигідного військового або військово-політичного союзу між українськими національними силами й російським білогвардійським рухом, вислід їх боротьби з більшовицьким режимом був би значно сприятливішим. Проте кілька можливостей для створення такого стратегічного альянсу у 1918–1920 рр. було втрачено. «Нереалізованість цієї унікальної можливості з вини обох сторін...», – підкреслює вітчизняний історик Д. Табачник, – стало, на нашу думку, однією з важливих причин остаточної перемоги в громадянській війні комуністичних сил. Наслідки цих втрачених перспектив спільної боротьби, безумовно, вкрай негативно позначилися на утвердженні української незалежної державності, на історії розвитку українського суспільства в XX столітті в цілому» [1, с. 74].

Зазначити, що в радянській історіографії взаємини Директорії і проводу ЗУНР з російськими військово-політичними режимами, як спеціальна проблема не розглядалися. Причини цього вбачаємо у жорстко визначеній компартійними органами ідеологічній спрямованості досліджень історії Громадянської війни. Вона повинна була висвітлюватись під кутом зору непримиренної боротьби Червоної Росії з «білими», які будь за що намагались

реставрувати в країні буржуазний лад. При цьому Директорію радянська історіографія відносила до найзапекліших ворогів радянської державності, зображувала як силу, що спільно з «білими» прагнула повалити владу трудящих. «Розуміння Громадянської війни виключно як протистояння «червоних» і «білих», – справедливо зауважує сучасний український історик Я. Штанько, – робило недоцільним вихід за рамки цієї схеми в сенсі вивчення інших сил, що брали участь у війні, так само, як і їх взаємин з основними ворогуючими сторонами» [2, с. 4].

Певні історіографічні набутки у дослідженні взаємин Директорії і ЗУНР з російськими військово-політичними режимами належать діаспорним дослідникам. Українська діаспорна історіографія представлена, передусім, працями І. Мазепи, В. Винниченка, О. Лотоцького, В. Карпова, с. Петлюри, Л. Шанковського, О. Удовиченка, М. Капустянського, О. Доценка, А. Процик та ін. авторів. Однак відверта партійна заангажованість багатьох із зазначених авторів, спроби висвітлювати процеси й події Української революції, з огляду на власні партійно-політичні уподобання, не дозволили їм об'єктивно змалювати складний процес взаємин Директорії УНР та ЗУНР з Білим рухом.

Зазначена проблема стала предметом дослідження багатьох вітчизняних істориків. Окремі праці вітчизняних фахівців з досліджуваної теми з'являються вже у середині 90-х рр. ХХ ст. Через призму політичної ситуації в Україні в 1918–1920 рр. розглядає цю тему вітчизняний історик А. Гриценко [3]. Спираючись на архівні документи, матеріали тогочасної преси, дослідниця доходить висновку, що позиція Денікіна, його прибічників, які переважали у зросійщеному Києві, щодо самовизначення України була негативною. Їх кредо – відродження «єдиної і неділимої Росії».

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. проблему взаємин різних форм української державності з керівництвом Білого руху розглядають у своїх працях Д. Табачник, кримські історики А. Г. та В. Г. Зарубіни, Г. Гаврилюк, М. Держалюк, с. Литвин, В. Матвієнко, О. Реєнт, В. Солдатенко, В. Яблонський та ін. автори [4]. Так Д. Табачник у своїй розвідці «Українська держава і біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу» одним з перших серед вітчизняних дослідників послідовно проаналізував взаємовідносини УНР доби Директорії з Денікінін та Врангелем. Для розділу, у якому висвітлюється політика Денікіна в українському питанні, автор обрав характерну назву: «Денікінська містерія». Пояснюючи свою точку зору, Д. Табачник зазначає: «Головне, що характеризує денікінську політику в українському питанні, це її цілковита, здається, навмисно продумана ірраціональність і безглуздість» [1, с. 68]. Особливо безглуздим, на переконання автора, було намагання А. Денікіна ультимативно примушувати Директорію визнати гасло «єдиної і неділимої Росії», відмовитись від ідеї української державності. І «це говорилося тоді, – пише автор, – коли об'єднані сили Директорії і російської Білої гвардії могли б завдати армії РСФФР нищівної поразки» [1, с. 68]. Автор відзначає догматичне й заідеологізоване сприйняття А. Денікіна, що заважало йому реалістично оцінювати процеси, що відбувалися. Через це, підкреслюється у праці, «замість консолідації всіх антибільшовицьких сил А. Денікін робив усе від нього залежне, щоб протиставити себе (і, відповідно, Добровольчу армію) українському визвольному руху» [1, с. 68]. У праці Д. Табачника наводяться чисельні приклади антиукраїнської політики денікінської адміністрації в українських містах, найганебнішим з яких було рішення про заборону українських шкіл та викладання в школах «українознавства» і малоросійської мови. «І цей дикунський наказ, – продовжує – було видано в умовах палючої громадянської війни, ніби з єдиною метою – зменшити в Україні соціальну базу підтримки білогвардійського руху та унеможливити будь-яке співробітництво з проукраїнськими силами» [1, с. 69].

У статті Д. Табачника висвітлюється також переговорний процес Директорії з наступником Денікіна у керівництві Білим рухом Врангелем. Характерною є назва відповідного параграфу – «Реалізм «Чорного барона». Автор зазначає, що хоча Врангель був за ідеологічними переконаннями монархістом та прихильником жорсткої військової диктатури, проте добре орієнтувався у ситуації, що склалася для Білого руху на осінь 1920 р. Він розумів згубність продовження політики свого попередника в українському питанні і, плануючи виступ з Криму, шукав можливість налагодити співробітництво з українською національною владою. У праці наводяться конкретні кроки Врангеля з метою встановлення контактів з Директорією, зокрема його пропозиція про укладення військової конвенції, спрямованої проти більшовиків, аналізуються переговори дипломатичної місії УНР з Врангелем. При цьому дослідник зазначає, що уряд УНР протягом усього переговорного процесу висував, як обов'язкову умову

.....
підписання військової конвенції вимогу «... визнання незалежності УНР (як мінімум – суверенності Українських Установчих зборів та існуючого уряду)» [1, с. 72-73].

Дослідник не подає деталей завершального етапу переговорів делегації УНР з Врангелем, але висловлює переконання, що реалізація домовленостей могла б змінити усю ситуацію на фронтах громадянської війни, якби не штурм Перекопу більшовиками. На думку автора, переговорний процес Директорії з Врангелем хоч і запізно, але засвідчив, «що за бажання можна знайти позиції щодо взаємодії між ними, особливо коли обом загрожував більшовизм – найбільш агресивне і послідовно антихристиянське явище в історії цивілізації» [1, с. 74].

Більш детально процес переговорів Директорії з Врангелем висвітлений у статті Г. Гаврилюка «Спроба укладення військової конвенції УНР з «Урядом Півдня Росії» в 1920 р.». Спираючись на архівні джерела, праці соратників Врангеля, доводить автор, інтерес барона до союзу з українцями був зумовлений його намаганням забезпечити лівий фланг «Російської армії» у її запланованому виступі з Криму [5, с. 152]. Водночас дослідник проаналізував й українські перспективи у разі реалізації військової конвенції, одна з яких – можливість повернути до України увагу Франції, яка мала великий вплив на Паризькій мирній конференції [5, с. 153].

Цікаву інформацію, що пояснює окремі моменти переговорного процесу УНР з Врангелем, містить у собі стаття А.Іванця «Українське підпілля в армії Врангеля». Дослідник зауважує, що в армії Врангеля служило багато українців, «серед солдат – 70-80% українського елементу». Значний відсоток офіцерів армії Врангеля служив раніше у військах УНР або Української Держави [6, с. 149]. Тому керівник «Російської армії» не міг не враховувати проуєнерівські настрої, які панували серед значної частини його війська.

На думку А. Іванця, свою впливовість в армії Врангеля український чинник виявив під час перебування у Криму делегації так званого «Українського національного комітету» на чолі з Моркотуном, що претендувала на владу в Україні і готова була підписати від імені України будь-які договори з Врангелем. Але цього не сталося. І не лише тому, що Врангель бачив непопулярність УНК серед українців Криму, а отже, розумів, що його представники не зможуть надати йому військової допомоги. Дослідник вважає, що на позицію Врангеля справив вплив і той факт, що «відпоручників національного Українського комітету Моркотуна, Цитовича і Могилянського не прийняли фронтові організації врангелівської армії, заявляючи їм, що одним для них вирішальним чинником є уряд У.Н.Р.» [6, с. 151].

Підводячи підсумки, автор констатує, що Врангель протягом 1920 р., намагаючись використати з військовою метою потенціал українців, відмовляється від найбільш брутальних методів національної політики білих. Проте на принципові зміни у ставленні до України довго не йшов. Зокрема, врангелівське керівництво так і не дало згоди на створення українських частин у своїй армії, не досягло порозуміння з керівництвом УНР [6, с. 151, 152]. Ситуація змінилась лише у листопаді 1920 р., та вже було запізно.

Характерною особливістю вітчизняного історіографічного процесу з досліджуваної теми у другій половині 90-х рр. – на початку XXI ст. є поява, поряд з невеликими статтями, фундаментальних праць, у яких проблема стосунків УНР і ЗУНР з небільшовицькими режимами розглядається всебічно, із залученням значної кількості нових джерел. У зазначених працях передусім зроблені спроби всебічно розглянути концептуальні питання – про соціальну природу Білого руху, його національну програму, причини, які завадили досягти порозуміння українських державницьких центрів з Білим рухом тощо.

Так через призму взаємовідносин УНР з Антантою розглядає стосунки Директорії з Білим рухом М. Держалюк. Автор характеризує білогвардійську ідеологію як таку, яка «віддзеркалювала прагнення реакційних сил Росії до відновлення монархії чи буржуазної республіки, але без права жодної нації на автономію і відокремлення». І керівники УНР і ЗУНР добре це розуміли. Але ситуація складалась так, що Добровольча армія Денікіна на кінець літа 1919 р. була найбільшою силою у боротьбі проти Радянської Росії і саме на Білу армію робила ставку Антанта. І український провід не міг з цим не рахуватися. Антанта схилила керівництво УНР і ЗУНР до співробітництва з Білим рухом, пише автор, знаючи, що спільні війська Директорії та ЗУНР нараховують 95 тис. осіб. Отже, робить висновок М. Держалюк, «прагнення до порозуміння з Антантою було головною причиною діалогу УНР і ЗУНР з білими арміями у 1919 р., незважаючи на те, що білі війська вороже поставилися до українського визвольного руху» [7, с. 202].

У праці М. Держалюка наводяться конкретні факти, які свідчать, що С. Петлюра намагався використати інтерес Антанти до союзу українських національно-визвольних сил з Денікіним. Зокрема Голова Директорії декілька разів направляв на адресу Паризької мирної конференції, меморандуми, у яких переконував альянтів, що визнання незалежності УНР зробить Україну активним помічником Добровольчої армії у її поході на Москву. У серпні 1919 р. С. Петлюра подав Антанті план спільних дій УНР і ЗУНР з Добровольчою армією проти Радянської Росії. Наприкінці серпня 1919 р. міністр закордонних справ УНР А. Ливицький підписав з Денікіним угоду про спільну боротьбу проти більшовиків. Однак, зазначає дослідник, сподівання на зміну позиції Антанти щодо української незалежності були даремними: «Антанта вірила в силу армій Колчака й Денікіна й нехтувала Директорією» [7, с. 203]. Це відчув і Денікін, і тому спільні дії українських і білогвардійських військ під час походу на Київ 30 – 31 серпня 1919 р. були єдиним і останнім епізодом їхнього співробітництва. Спираючись на підтримку Антанти, Денікін незабаром порушив принципи співробітництва.

М. Держалюк наводить вагомні аргументи, які переконливо свідчать про провал антиукраїнської політики Денікіна, адже «100-тисячна армія УНР, десятки тисяч повстанців повернули проти Добрармії» [7, с. 204]. Вони знекровили її, знищили її тили і комунікації. Українсько-білогвардійське протистояння, робить висновок М. Держалюк, не принесло користі жодній із сторін, з нього успішно скористались лише більшовики. «Так у листопаді він (Денікін – М. С.) практично ліквідував владу УНР, – пише дослідник, – обидві українські армії зазнали великих втрат, керівники ЗУНР (Є. Петрушевич) та УНР (С. Петлюра) виїхали в еміграцію до Румунії та Польщі. Але й Добрармія виявилась знекровленою, у грудні 1919 р. під Орлом та Воронежем була розбита Червоною армією і почала хаотично відступати на південь» [7, с. 204-205].

На жаль, автор обійшов у своїй праці проблему взаємин УНР з Білим рухом за часів Врангеля.

Але на цьому, та низці інших аспектів стосунків соборницького табору з Білим рухом досить предметно зупинився інший вітчизняний дослідник – В. Солдатенко. У своїх монографіях «Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920)», «Українська революція. Історичний нарис», другому томі шеститомної праці «Політична історія України. XX століття» автор глибоко аналізує ідеологічне підґрунтя Білого руху, політику Денікіна в українському питанні. Він погоджується з поглядом сучасних російських істориків, що «біла ідея була погано розробленою», і, насамперед, через те, що сам Білий рух являв собою «строкатий конгломерат різних сил, які не тільки не змогли об'єднатися, але й не зуміли виробити скільки-небудь конструктивних мети і завдань». Але при цьому дослідник робить істотне доповнення, а саме: у вже згаданому конгломераті «надзвичайно помітною і активною була діяльність російських націоналістичних сил». Втіленням їх прагнень була особа А. Денікіна, в світогляді якого, за визначенням автора, «російська національна ідея домінувала» [8, с. 390]. Спираючись на праці А. Денікіна, значну джерельну базу, автор не тільки розкриває зміст білої ідеї, а й показує наслідки спроб її практичної реалізації у взаєминах з українським національно-визвольним рухом. Зокрема, В. Солдатенко зазначає, що «єдність і неподільність Росії – аксіома в політичній геометрії А. Денікіна» [8, с. 391]. Саме вона служила для Денікіна лакмусовим папірцем у визначенні ставлення до національних визвольних рухів на терені колишньої Російської імперії. З огляду на прагнення українців до незалежності, «петлюрівський рух для Денікіна, – зазначає автор, – був за визначенням зрадницьким і ворожим...» [8, с. 392]. Водночас, підкреслює дослідник, А. Денікін розумів, що в охопленій революційним рухом Україні повністю ігнорувати «українське питання» неможливо. Але запропоновані Денікіним кроки з метою його розв'язання засвідчили, що він виявився не готовим до сприйняття реалій. Адже українцям було фактично запропоновано обмежену культурну автономію. «Українофобство Денікіна очевидне і послідовне» [8, с. 392], – пише В. Солдатенко. Цю політику, відзначається у праці, Денікін послідовно проводив в Україні, відкидаючи не лише ідею самостійності, а й автономії у складі федеративної Росії. Свідченням цього було розчленування України на три області – Київську, Харківську та Новоросійську. «На чолі областей стояли генерали з надзвичайними повноваженнями» [8, с. 394].

Взяття білими Києва, підкреслює В. Солдатенко, їх брутальна загарбницька поведінка на українських землях остаточно перекреслили можливість компромісу між унерівцями і білими. Незабаром Директорія оголосила денікінцям війну. С. Петлюра вважав, зауважує автор,

що Денікін своєю політикою зруйнував єдиний антибільшовицький фронт і «передбачав у найближчому майбутньому вибух селянських повстань в заплілі білих» [8, с. 395].

На відміну від М. Держалюка, В. Солдатенко детально аналізує взаємини УНР з урядом П. Врангеля у 1920 р. Сам П. Врангель, зазначає дослідник, «розумів хибність української політики генерала Денікіна і йшов на контакти з представниками різних українських політичних угруповань, насамперед ліберальних» [8, с. 446]. Розуміло важливість розв'язання «українського питання» і найближче оточення Врангеля. Дослідник наводить і розглядає проекти його вирішення, запропоновані генерал-лейтенантом Я. Слащовим, полковником О. Сахно-Устимовичем, але при цьому підкреслює, що ці проекти так і не були реалізовані. «Не мали найменших практичних наслідків переговори, які вела в Криму делегація Директорії УНР», – зазначає дослідник [8, с. 446-447]. Пояснення невдачі нового політичного курсу Врангеля в українському питанні автор вбачає, поряд з іншими причинами, у тому, що барон «потрапив у певний військово-політичний цейтнот. За кілька місяців було неможливо докорінно змінити спосіб мислення свого оточення, як і психологію мас, виховану довгими роками на переконанні, що пани («господа») є їхніми головними ворогами» [8, с. 448]. Тому, мабуть, не випадково дослідник вибрав назву для відповідного розділу: «П. Врангель: запізнiла спроба модифікації білої ідеї. Завершення громадянської війни» [8, с. 444].

Окремі аспекти взаємин Директорії УНР і ЗУНР з Білим рухом, передовсім з Денікіним, у 1919 р. висвітлює у своїй монографії «Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана» С. Литвин. Автор заперечує закиди інших вітчизняних фахівців на адресу С. Петлюри у тому, що Голова Директорії не робив спроб порозумітись з Денікіним з метою скоординувати дії Армії УНР та денікінців для спільної боротьби проти більшовиків. Навівши конкретні факти, дослідник зазначає, що спроби висланих УНР делегацій порозумітись з денікінцями ні до чого не призвели. «Денікінці чути не хотіли про незалежну Україну, немилосердно придушуючи національно-визвольний рух» [9, с. 306].

Слід зазначити, що проблема стосунків УНР і ЗУНР з військово-політичними режимами Росії досліджувалась і на дисертаційному рівні. Окремі її аспекти висвітлені у кандидатській дисертації В. Яблонського [10]. Автор, зокрема, підкреслює, що одним із завдань Директорії у зовнішньополітичній сфері був пошук союзників з метою збереження української державності. Однак це завдання не було реалізоване. Причина полягала у тому, що «всі держави чи їх коаліції, які вершили світову політику, не готові були до визнання самостійної української держави». У цьому плані, продовжує дослідник, не були винятком і репрезентанти всіх російських політичних таборів» [10, с. 15].

Окремий розділ, присвячений відносинам урядів УНР і ЗУНР з російськими військово-політичними режимами, містить кандидатська дисертація В. Лозового [11]. Автор звертає увагу на значні розходження у соборницькому таборі щодо ставлення до білогвардійського режиму: С. Петлюра та уряд УНР вважали, що з Денікіним у кращому випадку можлива співпраця лише у військовій сфері з метою розгрому більшовиків, а праві кола та галичани прагнули до підписання з ним політичної угоди, вважаючи, що це відкриє їм шлях до визнання і співпраці з країнами Згоди. Дослідник робить висновок, що через антиукраїнську політику Денікіна, що заперечувала можливість визнання суверенності УНР, порозуміння з Білим рухом не сталося, а протилежні зовнішньополітичні орієнтації керівників українських державницьких центрів призвели до повного розриву між ними, поховали Акт Злуки [11, с. 15].

У перші роки ХХІ століття вітчизняна історіографія досліджуваної теми поповнилась ще двома дисертаційними працями – В. Крупини [12] та Я. Штанька [2].

В. Крупина, залучивши широкий пласт джерел, фактично започаткував процес наукового осмислення й узагальнення історії Білого руху Півдня Росії в контексті розвитку подій Української революції. Стосункам українського національного та Білого рухів за доби Директорії присвячені третій та четвертий розділи праці. У третьому розділі «Білий рух у боротьбі з більшовизмом в Україні та Директорією УНР (1919 – березень 1920 рр.)» автор зазначає, що наріжним каменем політичної доктрини Білого руху залишалась ідея збереження «єдиної, великої, неподільної Росії». У цій доктрині Україна розглядалася «як невід'ємна частина Росії, штучно підбурена до здобуття незалежності» [12, с. 14, 16]. Все це зумовило політичну і військову конфронтацію Білого руху з українським національним рухом. Автор сформулював основні засади антиукраїнської пропаганди Білого руху, серед яких – твердження про «німецьке походження» українського визвольного руху та його тотожність з більшовизмом», наголос на відсутності історичних прецедентів існування української

державності, звинувачення українських провідників у зрадництві й політичному авантюризмі. Таке ставлення до українського визвольного руху, робить висновок дослідник, надзвичайно «звучило платформу для переговорів», а отже й можливість до порозуміння [12, с. 14, 16]. Автор констатує, що війна між українським державницьким табором і ЗСПР, що спалахнула восени 1919 р., завершилась поразкою українців, проте «це була «піррова» перемога Білого руху, яка означала послаблення антибільшовицького фронту» [12, с. 16]. Що стосується переходу УГА на бік білих, то автор підкреслює, що це не посилює останніх, але призвело «до закінчення фронтальної боротьби українців за незалежність» [12, с. 14].

У четвертому розділі дисертації В.Крупини «Кримський період Білого руху (квітень – листопад 1920 р.)» розглядається зміна курсу внутрішньої політики П. Врангеля та його ставлення до «українського питання». Автор дійшов висновку, що ця зміна була зумовлена кількома факторами: різким погіршенням становища «білих» армій на фронті, змінами у самому «білому» таборі та проукраїнськими настроями в Криму [12, с. 16]. Висвітлюючи етапи переговорного процесу між С. Петлюрою та П. Врангелем, дослідник зазначає, що факт переговорів не означав зміни поглядів командування «Руської армії» щодо «українського питання». Вони змушувались до контактів політичними і військовими обставинами, в яких опинились. І чим гіршим ставало становище на фронті, тим більш поступливим ставав Врангель. Зокрема, зауважується у праці, було створено секретаріат з справ України, громадський діяч І. Леонтович став «радником зі справ України при уряді Півдня Росії», українську мову було прирівняно до російської [12, с. 15]. Врешті-решт, опинившись у безвиході, Врангель 8 листопада 1920 р. визнав де-факто незалежність УНР, але це визнання в умовах наступу більшовиків мало формальний характер.

Дисертаційне дослідження В.Крупини торкнулось низки аспектів взаємин УНР і ЗУНР з Білим рухом побіжно. Але їх глибокий аналіз був здійснений іншим вітчизняним дослідником – Я. Штаньком у кандидатській дисертації, захищеній у 2006 р. Стосункам УНР до Директорії з Білим рухом присвячені третій та четвертий розділи дисертації. У третьому розділі «Взаємини командування Збройних сил Півдня Росії з УНР» розглянуто спроби створення, за посередництва Великобританії і Франції, антибільшовицького союзу на основі порозуміння ЗСПР та Директорії УНР. Автор виділив фактори, які зумовили у 1919 р. значні зміни у взаєминах Білого руху Півдня Росії та УНР. Найважливіші з них: створення Директорії УНР, яка діяла під національними та «лівими» гаслами; активне втручання у Громадянську війну в Росії Антанти, яка зробила основну ставку на підтримку Білого руху Півдня Росії; завершення в цей період організації і політичної консолідації Білого руху, результатом якої була поява ЗСПР на чолі з А. Денікіним [2, с. 12]. Дослідник констатує, що спроби Антанти створити антибільшовицький блок на базі порозуміння УНР та Білого руху Півдня Росії були невдалими. Не мали позитивних наслідків й аналогічні спроби самої Директорії. Головна причина – погляди керівництва ЗСПР на місце України в структурі майбутньої Російської держави та на український національний рух зокрема.

Відзначивши, що категорична відмова керівництва Білого руху від порозуміння з Урядом УНР призвела восени 1919 р. до військового конфлікту між ними, автор не лише прослідковує етапи його розвитку, а й наслідки для обох сторін. Найважливіші з них зводились до наступного: по-перше, конфлікт сприяв їх поразці у боротьбі із спільним ворогом – Червоною армією; по-друге, під час війни на бік Білого руху Півдня Росії перейшла УГА, що стало однією із причин розколу українського національного руху; по-третє, в ході збройного протиборства у середовищі вищого військового керівництва ЗСПР «виникла тенденція переоцінки взаємин із національними рухами, яка певною мірою реалізувалась П. М. Врангелем»; по-четверте, війна із ЗСПР зумовила появу у лідерів УНР «стійкої недовіри до політики керівництва Білого руху, що мало негативне значення для їх взаємин у подальшому» [2, с. 14].

Четвертий розділ дисертації Я. Штанька «Політика уряду П.М. Врангеля щодо УНР» містить аналіз тих змін, які відбулись у національній політиці керівництва Білого руху у 1920 р. Вже навесні цього року, зазначає дослідник, керівництво «Російської армії» почало проводити «політику відмежування від дій попереднього керівництва і сформулювало ідею об'єднання усіх антибільшовицьких сил, укладення військового союзу з армією УНР та надання їй матеріальної підтримки у боротьбі проти більшовизму». Але до осені 1920 р. уряд Півдня Росії, на переконання автора, «прагнув створити тільки ілюзію порозуміння з українцями, щоб запевнити Францію у створенні єдиного антибільшовицького фронту» [2, с. 15]. Реальні кроки

.....
для налагодження безпосередніх контактів із керівництвом УНР були здійснені Врангелем лише восени 1920 р. під час переговорів у Бухаресті і Варшаві. На початку листопада 1920 р. Врангель навіть визнав уряд УНР і суверенність Українських Установчих зборів. Але визнання це, зауважує дослідник, «було зроблено в неофіційній формі й не мало жодних юридичних наслідків...» [2, с. 16]. У цілому, на переконання автора, практична діяльність уряду П. Врангеля засвідчує, що зміни у національній політиці Білого руху мали формальний характер. «За суттю вона залишилась «денікінською» політичною лінією, спрямованою на відновлення єдності Росії та уникнення шкідливих для цього прецедентів» [2, с. 17].

Плідно працює у дослідженні зазначеної проблеми сучасний дослідник М. Ковальчук. У підготовленій автором низці статей та монографії «Невідома війна 1919 року: Українсько-білогвардійське збройне протистояння» [13], поряд з іншими проблемами, досліджується дипломатичне підґрунтя українсько-білогвардійського протистояння. Висвітлюються конкретні кроки урядів УНР на міжнародній арені напередодні та під час війни з білогвардійцями. Дослідник, зокрема, зазначає, що в 1919 р. у своїх «різноманітних зовнішньополітичних комбінаціях, які мали наблизити визнання на міжнародній арені», уряд УНР «не брав до уваги антибільшовицькі сили в Росії». За словами автора, «національна політика білих вождів була настільки ворожою до української держави, що ні очолювана С. Петлюрою Директорія, ні уряди С. Остапенка та Б.Мартоса навіть не намагалися встановити бодай найменші контакти з керівництвом білого руху» [14, с. 17].

На жаль, хронологічні рамки праці не дозволили досліднику охарактеризувати взаємини УНР з Білим рухом у 1920 р., коли на його чолі стояв П.Врангель.

Підсумовуючи стан історіографічного дослідження стосунків УНР і ЗУНР з білогвардійськими військово-політичними режимами у сучасній вітчизняній історіографії, маємо підстави для висновку про те, що зазначена проблема викликала певний інтерес в істориків незалежної України. Завдяки їхнім працям вдалось заповнити низку прогалів, які стосувались ключових питань взаємин обох українських державницьких центрів за доби Директорії з Білим рухом. І все ж слід погодитись із сучасними вітчизняними фахівцями О. Козеродом, М. Ковальчуком, В.Капелюшним, які вважають, що ця проблема недооцінена українськими дослідниками [15]. Ряд її аспектів потребують подальшого дослідження. Зокрема і до сьогодні ми мало що знаємо про переговори делегації УНР з П. Врангелем та генералом В. Киреєм в кінці серпня - на початку вересня 1920 р., під час яких, поряд з іншими, розглядалось і питання про передачу Україні Чорноморського флоту. Лише в загальному вигляді відома інформація про підсумки консультацій у Бухаресті з представниками Врангеля, у яких з української сторони брали участь міністр закордонних справ К. Мацієвич, генерал С. Дельвіг, адмірал М. Остроградський. На наш погляд, є потреба у більш глибокому вивченні протистояння в оточенні Врангеля щодо розв'язання «українського питання», яке серйозно впливало на проведення переговорів між УНР та керівництвом Білого руху восени 1920 р. Лише фрагментарно висвітлене неоднозначне ставлення провідних політичних партій УНР до контактів з Денікіним та Врангелем, що також не могло не позначитись на виробленні чітких позицій керівництва УНР щодо взаємин з Білим рухом. Не можна вважати вичерпаною проблему «ЗУНР – Білий рух». В оцінці їх стосунків, особливо факту переходу УГА на бік Добровольчої армії, навіть серед сучасних дослідників продовжують переважати одномірні, нерідко діаметрально протилежні підходи: від повного виправдання до однозначного засудження. Це зумовлює потребу у комплексній праці, у якій би, на основі залучення нових джерел, були відкинуті крайнощі, партійні уподобання, зроблені виважені висновки щодо усього комплексу питань, які стосуються взаємин ЗУНР з російськими військово-політичними режимами.

Подальше дослідження вищеназаних проблем дозволить, на наше переконання, конкретизувати наші знання про важливі події, які відбувались у чи не найкритичніший період Української національно-демократичної революції 1917 – 1920 років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Табачник Д. Українська держава і біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу // Політика і час. – 1996. - №8. – С. 67-74.
2. Штанько Я.В. Білий рух Півдня Росії і Українська Держава та УНР (1918 – 1920 р.р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 2006. – 20 с.

3. Гриценко А.П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 – початок 1919 р.) // Історичні зошити. Академія наук України. Інститут історії України. – К., 1993. – 102 с.; її ж. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні: Рік 1919-й // Історичні зошити. Академія наук України. Інститут історії України. – К., 1996. – 81 с.; її ж. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: Рік 1920-й // Історичні зошити. Академія наук України. Інститут історії України. – К., 1997. – 94 с.
4. Табачник Д.В. Українська держава і біла гвардія: від протистояння до запізненого компромісу // Політика і час. – 1996. - №7. – С. 59 – 67; №8. – С. 67 – 74; Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей: Из истории гражданской войны в Крыму. – Симферополь: Таврия, 1997. – 349 с.; Гаврилюк Г. Спроба укладення військової конвенції УНР з «Урядом Півдня Росії» в 1920 р. // Київська старовина. – 1997. - №3 – 4. – С. 152 – 156; Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 рр. – К.: Оріяни, 1998. – 240 с.; Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. – 639 с.; Матвієнко В. Зовнішньополітичне відомство УНР за доби Директорії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – 2001. – Вип. 20. – С. 60 – 63; Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1999. – С. 173 – 181; Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.). – К.: Просвіта, 1999. – 508 с.; його ж. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.; Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – Т. 2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920) / В.Ф.Солдатенко (кер.), Верстюк В.Ф. – К.: Генеза, 2003. – 488 с.; Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР. – К.: Альтерпрес, 2001. – 160 с.
5. Гаврилюк Г. Спроба укладення військової конвенції УНР з «Урядом Півдня Росії» в 1920 р. // Київська старовина. – 1997. - №3 – 4. – С. 152 – 156.
6. Іванець А. Українське підпілля в армії Врангеля // Пам'ять століть. – 2001. - №5. – С. 148 – 152.
7. Держалюк М.С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 рр. – К.: Оріяни, 1998. – 240 с.
8. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – Т.2.: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920) / Солдатенко В. (кер.), Верстюк В. – К.: Генеза, 2003. – 488 с.
9. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. – 639 с.
10. Яблонський В.М. Директорія УНР: формування засад української державності в 1918 – 1920 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 19 с.
11. Лозовий В.С. Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень – листопад 1919 року): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 20 с.
12. Крупина В.О. Білий рух в Україні (1917 – 1920 р.р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005, – 17 с.
13. Ковальчук М. Українська Народна Республіка та Збройні Сили Росії: від переговорів до війни (вересень 1919 р.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – К, 2003. – Т. 7. – С. 288 – 305; його ж. Дипломатія Антанти, російський білий рух і незалежність України (травень – серпень 1919 р.) // Україна дипломатична: науковий щорічник. – К., 2004. – Вип.: 4. – С. 519 – 564; його ж. Українська Народна Республіка та Білий рух: на шляху до війни (серпень 1919 р.) // Мандрівець. – 2006. - №4. – С. 29 – 39; його ж. Невідома війна 1919 року: Українсько-білогвардійське протистояння. – К.: Темпора, 2006. – 576 с.
14. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: Українсько-білогвардійське протистояння. – К.: Темпора, 2006. – 576 с.
15. Козерод О.В. Білий рух в Україні (червень 1919 – листопад 1920 рр.) (Історіографія проблеми): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1996. – С. 9; Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.). – К.: Олан, 2003. – С. 482; Ковальчук М. Війна Української Народної Республіки зі збройними силами Півдня Росії (осінь 1919 р.): проблеми сучасної української історіографії // Історичний журнал. – 2004. - №12. – С. 35.

В.О. Гандзюк

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ ПЕРІОДУ УНР В ОЦІНЦІ
ПОДІЛЬСЬКИХ ЧАСОПИСІВ 1920 Р.**